

อนสรณ์
พิชวินทร์ บุญชนะลา
อ้อมจิต พูลสวัสดิ์
เกษศิริปากร วันทอง

เรื่อง
การขุดแต่งวัดพระเมรุ
จังหวัดนครปฐม

ของกองโบราณคดี กรมศิลปากร

กรมศิลปากร

พิชวินทร์ บุญชนะลา
อ้อมจิต พูลสวัสดิ์
เกษศิริปากร วันทอง

พ.ศ. ๒๔๗๒

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์พระจันทร์

หนังสือหายาก

๑๑

๕๕๗

๑๑๑๑

๑๑

ได้รับบริจาค

เรื่อง

หนังสือศูนย์ข้อมูลภาคตะวันตก
ใช้เฉพาะในห้องสมุดเท่านั้น

การขุดแต่งวัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม

ของกองโบราณคดี กรมศิลปากร

กรมศิลปากร

พิมพ์ถวายพระภิกษุสามเณรในเทศกาลเข้าพรรษา

พ.ศ. ๒๔๘๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

คำนำ

ในฤดูกาลเข้าพรรษา กรมศิลปากรเคยเปิดหอสมุดและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ให้พระภิกษุสามเณรเข้าห่มปีละ ๒ วัน ค้อแรม ๔ ค่ำ เดือน ๘ วัน ๑ และแรม ๕ ค่ำอีกวันหนึ่งทุกปีมา และในโอกาสนี้กรมศิลปากรได้เคยพิมพ์หนังสือถวายพระภิกษุสามเณรด้วยปีละเรื่อง หนังสือที่แจกนี้โดยมากทำนองขบคิดเป็นผู้เรียบเรียง แต่ในปีนี้ได้อนุมัติให้กองโบราณคดี เป็นผู้เรียบเรียง

เมื่อปลายศกก่อนและต้นศกนี้ กองโบราณคดี ได้มีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่ของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ l'Ecole Française d'Extrême Orient, Hanoi ไปทำการขุดแต่งวัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม กองโบราณคดีได้ถูกถามอยู่เสมอ ๆ ว่าเหตุไรฝรั่งเศสจึงรู้ว่า เมืองเรม็องของโบราณอยู่ที่ตรงนั้น ตรงนี้ ข้าพเจ้าได้ชี้แจงไปทุกคราวที่มีผู้ถามมาว่า วัดพระเมรุนั้นฝรั่งเศสไม่ได้มารู้จักก่อนเรา เรารู้จักมานานแล้วทั้งได้ขุดค้นขุดพบไว้เป็นโบราณสถานแห่งชาติด้วย และการขุดที่วัดนี้ก็เพราะฝ่ายเราเป็นผู้เสนอ เพราะเรายังไม่มีทุนที่จะขุดเอง ฝ่ายเขามั่นทุนและต้องการจะทำการตรวจสอบโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดี เราจึงได้เสนอวัดนี้ให้เขา เมื่อเขาได้มาเห็นสถานที่เป็นที่พอใจพร้อมทั้งได้รับอนุมัติจากฝ่ายเรา จึงได้ทำการขุดกันขึ้น เช่นนี้ เพราะฉะนั้นถ้าเราได้พิมพ์

เรื่องราวการขุดแต่งวัดพระเมรุให้พระภิกษุสามเณรและประชาชน
ทราบเสียสักที่เห็นจะเป็นการดี ด้วยเหตุนี้หนังสือถวายพระ
เข้าพรรษาปี^๑นี้ กองโบราณคดี จึงเลือกเอารายงานการขุดแต่งวัด
พระเมรุ ซึ่งได้เรียบเรียงเสนอท่านอธิบดีกรมศิลปากร เมื่อ
ต้นปี^๑นี้ พิมพ์ถวายพระภิกษุสามเณร แต่ขอให้ท่านทั้งหลาย
ทราบว่าเป็นรายงานอย่างย่อที่สุดพอให้รู้เรื่องราวเท่านั้น เพราะ
รายงานการขุดแต่งของโบราณที่ถูกดองนั้น ไม่ใช่เป็นการเล่าเรื่อง
โดยธรรมดา จะต้องมีการว่าวันไหนขุดที่ตรงไหน ได้พบ
อะไรบ้าง เป็นของฝีมือช่างสมัยไหน ๆ ลฯ ทั้งจะต้องมีรูปภาพ
ประกอบด้วย การพิมพ์หนังสือเช่นนี้ต้องลงทุนมากจึงจะทำได้
กรมศิลปากรยังไม่มีทุนพอที่จะพิมพ์หนังสือเช่นนี้ ถวายพระเป็น
จำนวนดั่งหมื่นได้ จึงต้องใช้รายงานย่อฉบับ^๑นี้ ซึ่งพอให้รู้
เรื่องราวของการขุดแต่งโดยย่อเท่านั้น หวังใจว่ารายงานฉบับ^๑นี้
จะเป็นเครื่องประดับสติปัญญาแก่พระภิกษุสามเณรที่ได้รับพอสมควร.

บริบาลบุรีภัณฑ์

กองโบราณคดี กรมศิลปากร

๒๘ กรกฎาคม ๒๔๘๒

การขุดแต่งซากโบราณสถาน (วัดพระเมรุ) ตำบลสวนนันทอุทยาน จังหวัดนครปฐม

โบราณสถานในประเทศไทยมีมากมายหลายแบบ เพราะเป็นของสร้างติดต่อกันมาหลายยุคหลายสมัย ในการบำรุงรักษาโบราณสถานต่างๆ เหล่านี้ตกอยู่ในหน้าที่ของกรมศิลปากร คือตามพระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และการพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๗๗ มาตรา ๖ ให้กรมศิลปากรจัดทำบัญชีโบราณสถานขึ้นไว้ . กรมศิลปากรได้จัดการตามพระราชบัญญัติและประกาศขึ้นบัญชีไว้แล้วเป็นคราวๆ เท่าที่ได้สำรวจพบหรือเท่าที่คณะกรรมการ จังหวัดแจ้งมาให้ทราบตั้งแต่เริ่มขึ้นบัญชีโบราณสถานมาจนถึงเวลานี้เป็นโบราณสถานถึง ๘๒๕ แห่ง และโบราณสถานอันได้ขึ้นบัญชีไว้ตามพระราชบัญญัตินี้ กรมศิลปากรมีนโยบายในการที่จะบำรุงรักษาและค้นคว้าหาความรู้แยกออกได้เป็น ๓ ประการ คือ

- ก. การรักษา (Preservation)
- ข. การซ่อม (Restoration)
- ค. การขุดค้น (Excavation)

---

๑. รายงานฉบับนี้ นายตรี อมาตยกุล หัวหน้าแผนกกลางของโบราณคดีเป็นผู้เรียบเรียง หงวงบริบาลบุรีภัณฑ์เป็นผู้ตรวจแก้

สำหรับในเรื่องการรักษาหนี้ กรมศิลปากรได้ปฏิบัติไปแล้ว ตามกำลังเงินงบประมาณที่จะทำได้ โดยได้ตั้งเจ้าพนักงานดูแลรักษาความสะอาดขึ้นไว้เป็นบางแห่งบ้าง ขอแรงทางบ้านเมืองช่วยเหลือโดยแบ่งแรงงานของคนค้างเงินรัฐชูปการและนักโทษมาช่วยตบแต่งและตัดต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ในโบราณสถานบ้าง และขอแรงทางคณะสงฆ์ให้เป็นธุระช่วยจัดจ้างคนงาน ทำการตากถางเป็นครั้งเป็นคราวบ้าง เช่นที่จังหวัดลพบุรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดสุโขทัย และอำเภอเมืองพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น ส่วนการซ่อมโบราณสถานที่ปรักหักพังให้คืนดีเหมือนอย่างของเดิมนั้นเป็นสิ่งที่ต้องลงทุนมาก โดยกรมศิลปากรได้คำนวณแล้วว่าถ้าจะทำการซ่อมให้ทั่วทั้งประเทศในคราวเดียวกันแล้วก็จะต้องลงทุนหลายสิบล้านบาท ซึ่งในเวลานี้ยังไม่สามารถจะทำเช่นนั้นได้ จึงต้องเลือกซ่อมแต่เฉพาะโบราณสถานที่เห็นว่าฝีมือช่างงามและตกอยู่ในสภาพที่น่ากลัวอันตรายมากกว่าแห่งอื่นตามลำดับไปและตามกำลังเงินที่จะทำได้

ส่วนการขุดค้นนั้น เป็นงานชั้นสูงสุดในทางโบราณคดี จำเป็นจะต้องใช้ผู้ชำนาญงานจริงๆ และต้องยอมลงทุนมากจึงจะเห็นผลที่ได้ลงทุนทำ แต่ในปัจจุบันนี้โบราณสถานที่สำคัญๆ ซึ่งจำเป็นจะต้องเริ่มการขุดค้นก่อนนั้น มักจะอยู่ในป่าหรือในที่ไกลจากชุมชน ไม่มีหนทางไปมาได้โดยสะดวก ถ้าทำการขุดค้นสำเร็จลงแล้วก็จำเป็นต้องตั้งคนรักษาและทำรั้วล้อมรอบ ซึ่งจะต้องตั้ง

งบประมาณเพิ่มขึ้นอีกเพื่อป้องกันอันตรายอันเนื่องจากถูกคนลอบ
ลักขุด เมื่อระลึกถึงประโยชน์ส่วนรวมของบ้านเมืองแล้ว การ
ขุดค้นโดยใช้เงินงบประมาณโดยตรงจึงหาควรทำในเวลานี้ไม่ แต่
ถึงอย่างไรก็ดี กรมศิลปากรก็ได้เล็งเล็งความตั้งใจในการขุดค้น
โบราณสถานอันเป็นสิ่งที่ได้ประโยชน์ในการศึกษาโบราณคดีอย่าง
ยั่งยืนเสียทีเดียว ได้ขอมอบอนุญาตให้ชาวต่างประเทศที่มีความรู้และ
หลักฐานดี เข้ามาทำการขุดค้นโดยทุนรอนของเขาเอง โดย
กรมศิลปากรได้ส่งเจ้าหน้าที่ออกไปควบคุมการขุดค้น โดยตลอด
ประการหนึ่งอีกประการหนึ่งได้ติดต่อกับสำนักฝรั่งเศสแห่งปลาย
บูรพทิศ l'Ecole Française d'Extrême Orient, Hanoi ในอันที่
จะร่วมมือกระทำการขุดค้นโบราณสถาน โดยแบ่งกันออกค่าใช้จ่าย
จ่าย คือค่าแรงการขุดค้นเป็นของเขา ค่ารับรองและค่าพาหนะ
ในประเทศไทยเป็นของเรา ส่วนผลที่ได้นั้นเรามีสิทธิเลือกของ
ดี ๆ ไว้ก่อน เหลือจากนั้นแบ่งให้เขาเลือกเอาไปบ้าง ในการ
ร่วมมือขุดค้นกับสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศนี้ กรมศิลปากร
รู้สึกว่าได้ประโยชน์ในการขุดค้นมาก โดยใช้เงินงบประมาณแต่
น้อย ข้อตกลงว่าด้วยการร่วมมือทางเทคนิคระหว่างกรมศิลปากร
กับสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ ได้ลงนามกันเป็นทางการ
ที่กรุงเทพฯ ฯ ในระหว่างอธิบดีกรมศิลปากรกับผู้ประศาสน์-
การสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ^๒ เมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม
พุทธศักราช ๒๔๘๐

๑ หาดวงวิจิตรวาทการ รัฐมนตรี

๒ ศาสตราจารย์ ยอร์ชเซเดต์.

หลังจากได้ลงนามในสัญญากันแล้ว ผู้ประกาศนการสำนัก
ฝรั่งเศส ฯ ได้ส่ง ม. ปีแอร์ ดูปองต์ สมาชิกแห่งสำนักฝรั่งเศส
แห่งปลายบูรพทิศ เข้ามาทำการขุดค้นซากโบราณสถาน (วัด
พระเมรุ) ที่ตำบลสวนนันทอุทยาน จังหวัดนครปฐมเป็นครั้งแรก
ม. ปีแอร์ ดูปองต์ได้ออกจากกรุงเทพฯ ฯ ไปทำการขุดค้นที่จังหวัด
นครปฐมตั้งแต่วันที่ ๒๔ มกราคม ๒๔๘๑ จนถึงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม
๒๔๘๒ รวมเป็นเวลา ๔ เดือนเต็ม ผลแห่งการขุดค้นมีดังต่อไปนี้

วัดพระเมรุนี้ กรมศิลปากรได้ขุดค้นไว้เป็นโบราณสถาน
สำหรับชาติ และได้ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษาแล้วตั้ง
แต่วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๘ รูปทรงสี่เหลี่ยมแต่เดิมเป็นมูลดิน
รูปกลมสูงประมาณ ๑๐ เมตร วัดผ่าศูนย์กลางประมาณ ๘๐ เมตร
บนเนินดินนี้มีต้นหญ้าและต้นไม้ใหญ่ๆ ขึ้นอยู่เต็มไปหมด ได้เริ่ม
ลงมือถากถางและตัดต้นไม้เล็ก ๆ ออกตั้งแต่วันที่ ๒๑ จนถึงวันที่
๒๘ มกราคม จึงสำเร็จพอจะลงมือทำการขุดค้นได้

การขุดแต่งได้เริ่มลงมือตั้งแต่วันที่ ๒๕ มกราคม โดยจ้าง
ราษฎรทำงานวันละ ๕๐ คน ๆ หนึ่งค่าแรงวันละ ๖๐ สตางค์ แบ่ง
เป็น ๕ กอง ๆ ละ ๑๐ คน (แต่ได้จ้างราษฎรทำการขุดเพียง ๒ วัน
เท่านั้นเพราะค่าแรงแพง) การขุดค้นครั้งแรกได้จัดแบ่งออกเป็น
๒ พวก คือ เริ่มทำจากสิ่งที่ยังไม่รู้เพื่อพบสิ่งที่จะทำให้รู้พวก ๑
กับอีกพวก ๑ เริ่มจากสิ่งที่รู้แล้วเพื่อให้ได้ความรู้มากขึ้น พวกหลัง
นี้ได้ให้เริ่มลงมือขุดชนดินและอิฐหักกากปูนออกจากยอดเนินตรง

กลางซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นยอดศตูป และให้ตามลงไปให้ลึกจนถึง
พื้นดิน ส่วนพวกแรกให้เริ่มขุดร่องจากข้างนอกสถานโบราณสถาน
ตรงเข้าไปหาศูนย์กลางของโบราณสถาน ซึ่งได้เริ่มพร้อมกัน ๓
ทาง คือ ทางทิศเหนือแห่ง ๑ ทางทิศตะวันตกแห่ง ๑ และทาง
ทิศใต้อีกแห่ง ๑ และผลแห่งการขุดค้นของ ๓ กองนี้คงได้พบฐาน
เจดีย์ทั้ง ๓ ด้าน และเมื่อได้พบแล้วก็ขุดตามต่อไปโดยตัดเป็น
ร่องพอคนขึ้นขุดได้สบาย การขุดเป็นร่องเขาไปรอบฐานเจดีย์
ด้านนอกนี้ใช้แรงงานเพียง ๒๐ คน คือแบ่งเป็น ๔ กอง ๆ ละ
๕ คน (ได้ขุดบรรจบรอบทั้ง ๔ ทิศเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๔๘๒)

เนื่องด้วยค่าแรงในการจ้างราษฎรนั้นออกจะแพง ม. ปีแอร์
ดูปองต์เห็นว่าจะทำการขุดไม่สำเร็จ เพราะจำนวนเงินมีจำกัดประ-
การหนึ่ง และอีกประการหนึ่งราษฎรนั้นควบคุมยาก ต้องคอยว่า
กล่าวดักเตือนไปทุกๆคนซึ่งทำให้หนักใจ และทำให้งานเลื่อยช้า
ไม่เร็วทันความประสงค์ จึงได้เปลี่ยนมาจ้างนักโทษซึ่งมีหัวหน้า
และผู้คุมควบคุมกันลงมาเป็นชั้น ๆ ทำให้สะดวกและเบาใจขึ้น
ทั้งค่าจ้างแรงงานนักโทษก็ต่ำเพียงแรงละ ๓๐ สตางค์เท่านั้น และ
สะดวกในการควบคุมด้วย ม. ปีแอร์ ดูปองต์จึงได้จ้างแรงงานนัก-
โทษเพิ่มขึ้นอีกจนถึง ๕๐ คน โดยแบ่งให้ทำการขุดเปิดดินซีกทาง
ทิศตะวันตกออกไปก่อน ซึ่งซีกนี้ได้สำเร็จบริบูรณ์เมื่อวันที่ ๑
พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ และด้านทางทิศตะวันออกนั้นได้ทำการ
เปิดดินออกตั้งแต่วันที่ ๑ ถึงวันที่ ๒๒ พฤษภาคม สกน^๕ ด้เวลา

นยังไม่สำเร็จเรียบร้อยดี จะต้องใช้เวลาชุดแต่งอีกประมาณ ๗ - ๘ วันจึงจะสำเร็จ แต่เนื่องจาก ม. บี.เอ.อี. คุมองค์จะต้องกลับไปให้ถึงฮานอวก่อนที่ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ จะลาไปพักผ่อนยังประเทศฝรั่งเศส และถึงฤดูฝนแล้วจะชุดต่อไปอีกไม่สะดวก จึงได้ยุติการชุดคันไ้เพียงเท่านี้

รูปร่างของสถานที่ ๆ ได้ทำการชุดคันนี้ คือ ตรงกลางเป็นรูปสตูปกกลมใหญ่ ฐานสตูปเป็นสี่เหลี่ยม มีฐานสำหรับตั้งพระพุทธรูปศิลาใหญ่ ก่อด้วยอิฐเป็นรูปครึ่งวงกลมทั้งสี่ทิศ ที่ ๆ ตั้งพระพุทธรูปนี้เท่าที่พบได้พบเพียง ๒ อันเท่านั้น คือทางทิศตะวันออกกับทิศเหนือ ทางทิศตะวันออกยังบริบูรณ์ดี ส่วนทางทิศเหนือเหลือซากเพียงครึ่งเดียว ตรงที่ ๆ ตั้งพระพุทธรูปนี้ทำเป็นมุขยื่นออกไป เข้าใจว่าจะเหมือนกันทั้งสี่ทิศ เพราะเท่าที่พบทางทิศตะวันออกปรากฏว่ายังมีรอยหลุมสำหรับตั้งเสาอยู่ ๒ อัน เป็นหลุมใหญ่ยาวประมาณ ๘๐ เซนติเมตร กว้างประมาณ ๕๐ เซนติเมตร พระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่พบที่วัดพระเมรุก่อนแล้วมี ๕ องค์ด้วยกัน คืออยู่ที่โนโบสถ์วัดพระปฐมเจดีย์องค์ ๑ ที่วัดพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาองค์ ๑ (องค์นี้สมัยศรีอยุธยา เชิญไปไว้ที่วัดมหาธาตุในพระนคร ถึงรัชกาลที่ ๓ พระยาไชยวิชิต เฝือก นำไปไว้ที่วัดพระเมรุริมคลองสระบัว) อีก ๓ องค์พบแต่พระเพลากับฐานบัว อยู่ที่ระเบียงพระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน ฯ ในการชุดคันคราวนี้ได้พบที่นอนพระชนม์เพิ่มขึ้นอีกที่นอน ๑ พระเพล

ได้รับบริจาค

ข้างขวาซีก ๑ กับส่วนหนึ่งของพระอรุระกัน ๑ ขอพระหัตถ์ ๑ กับ
นิ้วพระหัตถ์ ๕ - ๖ นิ้ว รูปพระสถูปวัดพระเมรุนี้ คล้ายกับสถูป
อานันทเจดีย์ที่เมืองกุฎาม คือมีสถูปใหญ่เป็นศูนย์กลางซุ้มมุขเป็น
วิหารออกไปจากตัวสถูปทั้ง ๔ ด้าน ที่แกนสถูปทำซุ้มค้ำพระพุทธร
รูปที่เป็นประธานของวิหารด้านละองค์ ต่างกันแต่ที่อานันทเจดีย์
เขาทำเป็นที่ประดิษฐานพระยืน ที่วัดพระเมรุทำเป็นที่ประดิษฐาน
พระนั่ง

เรื่องที่ตั้งพระพุทธรูปนี้เข้าใจว่าจะถูกต้อง และจะพยายาม
สอบสวนแผนผังโบราณสถานของอินเดียหรือของประเทศอื่นที่
อายุรุ่นราวคราวเดียวกันเพื่อเทียบเคียงกันดูให้ได้ความรู้กว้างขวาง
ออกไปอีก

ในระหว่างที่ตั้งพระพุทธรูปบนสถูปใหญ่ทั้งสี่ทิศนี้ ได้ทำ
เป็นคดมีหลังคากันฝนและทำทางเดินเหมือนกันได้โดยรอบ (ve-
stibule) ซากของคดนี้ยังเหลือปรากฏอยู่ทางทิศตะวันออกและ
ตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีผนังเหลืออยู่สูง ๒ เมตรบ้าง ๓ เมตร
บ้าง และมีประตูทางเข้าตรงมุมทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเหลือ
อยู่ประตูหนึ่ง ประตูนี้กว้างประมาณ ๑.๒๐ เมตร ภายนอกผนังคด
นี้ฉาบปูนผิวและคงทำเป็นช่อง ๆ สำหรับบรรจุพระพิมพ์ เพราะ
เท่าที่ขุดพบพระพิมพ์ ได้พบบนฐานสถูปนี้เป็นส่วนมาก และต่อ
จากคดนี้ออกไปไม่ได้พบพระพิมพ์เลย

จากคดนี้ออกไปคงจะมีบรรไดลงไปยังฐานชั้นล่างทั้งสี่ทิศ

แต่มีใด้พบบรรได เนื่องจากตอนต่อจากคดอกออกไปอิฐใด้ถูกทำ
ลายเสียเป็นส่วนมาก”

ตรงกลางสถูปนั้นกลวง เพราะเมื่อใด้เบิ่คอิฐหักกากปูนออกไปคงพบขอบฐานชั้นล่างยังเรียบร้อยติไม่ใ้ช้ก่อทับ ตอนล่างใด้ก่อ
เป็นขอบโค้งเป็นวงกลม ยังมีลวดบัวโค้งเป็นแนวรูปวงกลมเหลือ
อยู่ทางทิศใด้อีกมาก แสดงใ้ทราบใด้แน่ว่าจะเพาะสถูปใหญ่
องค์กลางนี้ผู้สร้างตั้งใจก่อใ้เป็นรูปกลมมาแต่เดิมไม่มีรอยแก้ไข
เพิ่มเติมใหม่แต่อย่างใด ตรงกลางสถูปนี้ใด้ขุดลึกลงไปจนถึง
พื้นดินเดิม คือขุดลึกลงไปจากยอดสถูปประมาณ ๘ เมตร ใด้
พบดินเหนียวปนทรายอยู่มาก และโดยจะเพาะทางทิศใด้ของ
ศูนย์กลางสถูปใด้พบทรายกองอยู่เป็นอันมาก เข้าใจว่าแต่เดิม
น่าจะขุดถึงบริเวณนี้จึงต้องเอาทรายมาโรยไว้สำหรับใ้คูดิน
ถ้ามิฉะนั้นนานเข้าสถูปคงจะทรุดโดยน้ำซึมเข้ามาเสมอ ๆ ทำใ้
ดินอ่อนตัวลง ตรงกลางสถูปนี้ใด้พบเศษทองใบบาง ๆ ชั้น ๑
หนักประมาณ ๒ หุน เข้าใจว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของดอกไม้ทอง
คำสำหรับฝังในเวลาก่อฤกษ์โบสถ์หรือเจดีย์วิหารแต่โบราณตาม
อย่างประเพณีในอินเดีย ดอกไม้ทองคำนี้ใด้เคยพบที่พังตึกคราว
หนึ่งเมื่อคราวที่ราชบัณฑิตยสภาใ้ทำการขุดค้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐

---

* วัดพระเมรุนี้ ใด้ถูกทำลายหลายคราว ตั้งแต่ครั้งพระปฐม-
เจดีย์ในรัชกาลที่ ๔ และคราวสร้างถนนรถไฟในรัชกาลที่ ๕ และ
ทำตายกันเรื่อย ๆ อีกนานจึงใด้ขุดพบนี้ขึ้นใหม่.

แต่ที่วัดพระเมรุฯ ได้มีผู้ลักขุดค้นกันมาแล้วมากต่อมาก จึงไม่มี
 ของที่มีค่าเหลืออยู่ และโดยฉะเพาะตรงกลางสถูปนั้นก็ม้วยเจอะ
 ลึกลงไป ๒ แห่ง คือตรงกลางแห่งหนึ่ง กับขุดชอนจากทิศ
 ตะวันออกลงไปจนถึงฐานพระสถูปอีกแห่ง ๑ ทั้ง ๒ แห่งนี้ผู้ขุด ๆ
 เป็นช่องเพียงเอาควัลดอดลงไปได้เท่านั้น แต่การลักขุดนี้เข้าใจ
 ว่าคงจะขุดกันมาตั้งแต่ต้นครปฐมเป็นเมืองร้างแล้ว ซึ่งต่อมาเป็น
 เหตุให้บุคคลชั้นหลังพากันเชื่อถือว่าอุโมงค์ที่ถูกลักขุดนี้เป็นของ
 ทำไว้แต่เดิม ซึ่งอาจจะไปทะลุออกที่วัดธรรมศาลาได้

ต่อจากตวสถูปออกมาเป็นเจดีย์บริวาร อยู่ตรงมุมทั้ง ๔ มุม
 มุมเจดีย์ทำเป็นเหลี่ยมอย่างแบบไม้สิบสอง ที่เจดีย์ทำเป็น
 ฐานรูปครึ่งวงกลม ตั้งติดไว้ตรงริมด้านนอกที่สุด ๒ ด้านด้วยกัน
 รวมเจดีย์ ๔ องค์และมีฐานรูปครึ่งวงกลม ๘ ฐาน ฐานเหล่านี้แต่
 เดิมคงจะปั้นสิ่งใดติดไว้ข้าง ๆ ฐานละ ๒ ตัว เพราะยังพบซาก
 เหลืออยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ๒ ตัว (แต่เวลานี้ได้ถูก
 ลอบทำลายเสียแล้ว) ฐานเหล่านี้คงจะเป็นฐานสำหรับวางเครื่อง
 บูชาพระสถูป หรือมีฉนวนนั้นก็คงจะเป็นที่รองฐานพระปิ่นองค์
 ใหญ่ ๆ ซึ่งปั้นติดไว้กับซุ้มเจดีย์ เพราะได้พบพระอังกาบูนบนและ
 กลีบบัวกลีบใหญ่ ๆ ซึ่งแสดงว่าได้ปั้นไว้สำหรับเป็นบัวรองฐาน
 พระพุทธรูป แต่ข้อนี้เป็นแต่สันนิษฐานเท่านั้น

ได้พบทางเข้าสถูป ๔ ทาง ทำเป็นมุขยื่นออกมาทั้ง ๔ ทิศ
 ฐานเป็น ๔ เหลี่ยม มีอิฐก่อเป็นรูปครึ่งวงกลมบนฐานนี้และต่อ

จากครึ่งวงกลมไปเป็นบรรทัดลาดน้อย ๆ ทำสูงขึ้นไปหาสถูป ในระหว่างทางเข้าทั้ง ๔ ทิศนั้นจะทำเป็นซุ้มโค้งประมัญหาหลังคาเพื่อกันฝน แต่คงไม่ได้ก่อผนังที่บ่ออย่างคดทองคำสถูปใหญ่ คงทำแต่หลังคาแล้ววางเสาต้นใหญ่ ๆ รับเป็นระยะ ๆ ไป เพราะเท่าที่ขุดพบทางทิศตะวันตกนั้นมีหลุมตามแนวทางขึ้นตรงไปยังสถูปหลายหลุม ซึ่งหลุมเหล่านี้ได้ก่ออิฐไว้อย่างเรียบร้อย ซึ่งไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นรอยลักขุดใหม่ คงจะเป็นหลุมมาแต่เดิมเป็นแน่

ในระหว่างฐานชั้นล่างกับเจดีย์บริวารได้ทำเป็นชานชั้นนอกไปประมาณ ๖๐ ซม. พอเดินได้โดยรอบทั้ง ๔ ทิศ แต่บางแห่งมีอิฐก่อทับข้าง ซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นอิฐที่มาก่อขึ้นเพื่อเปลี่ยนแปลงรูปทรงใหม่ เมื่อขุดครั้งแรกซึ่งยังเปิดดินออกไม่หมดทำให้สงสัยอยู่พักหนึ่งว่ารูปร่างของมุขทางขึ้นที่ยื่นออกไปทั้ง ๔ ทิศนั้นเขาทำไว้ไม่เหมือนกันเลยสักแห่งเดียว ต่อมาเมื่อเปิดดินออกหมดแล้วจึงได้ความว่ามีหลายแห่งที่ก่อขึ้นใหม่ คือเอาอิฐมาเรียงทับไว้เฉย ๆ ซึ่งทำให้ผนัง ส่วนรูปทรงของเดิมนั้นด้านเหนือเหมือนกันกับด้านใต้ และด้านตะวันออกเหมือนกันกับด้านตะวันตก อิฐที่ก่อขึ้นใหม่เหล่านี้ถ้าอยู่ขอบนอกออกไปได้ให้ขุดออกหมด เพื่อป้องกันมิให้ผู้เฒ่าพลอยเข้าใจผิด ส่วนที่อยู่ทับบนรอยก่อเดิมก็ขุดเขาะลงไปจนถึงรอยก่อเดิมและขุดดินผิวออกหมด เหลืออิฐที่ก่อทับใหม่เป็นแนวอยู่ ๒-๓ แห่งพอให้สังเกตได้ว่าสิ่งใดเป็นของใหม่และสิ่งใดเป็นของเก่า

ทางทิศตะวันตกได้พบอิฐก่อเป็นรางขนานกันไป ๔ รางด้วยกัน ขนาดรางกว้างประมาณ ๗๐ ซม. ห่างกันประมาณ ๒ เมตร รางนี้ทอดยาวจากทิศเหนือไปทางทิศใต้ไปต้นอยู่ภายใต้ฐานเจดีย์บุรฉัตร ยังไม่ทราบว่าจะทำไว้สำหรับประโยชน์อย่างใด อิฐที่ก่อไว้ทางทิศนี้ชั้นเดิมเข้าใจว่าเป็นอิฐก่อไว้โดยไม่ใช้ปูนสอ แต่เมื่อได้ขุดดินออกหมดและฝนตกชะลงมา จึงปรากฏว่ามีของชนิดหนึ่งซึ่งใช้แทนปูนสอ ของที่ใช้แทนปูนสอนี้เป็นคล้ายหินอ่อนหรือที่เรียกว่าหินไข่ปลา บดค่อนข้างละเอียดผสมกับทรายและยางไม้ชนิดหนึ่งซึ่งเหนียวคล้ายกาว เพราะสังเกตเห็นรอยที่ใช้นั้นจับติดแน่นสนิทเป็นเนื้อเดียวกัน ถ้าหากว่าฝนไม่ชะลงไปแล้ว สอเหล่านี้จะไม่เลาบออกมานอกอิฐเลย เจ้าหน้าที่กองโบราณคดีได้เก็บมาเป็นตัวอย่างด้วยแล้ว กรมศิลปากรจะได้ส่งตัวอย่างนี้ไปให้กรมวิทยาศาสตร์แยกธาตุว่ามีส่วนผสมอย่างใดบ้าง ซึ่งอาจจะเป็นประโยชน์ในการสอบสวนความรู้ในเรื่องสอครั้งสมัยทวารวดีนี้เป็นอย่างยิ่ง สอนี้ได้พบทางทิศตะวันตกมาก ทางทิศเหนือมีอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก จะเนื่องด้วยทางทิศตะวันตกขุดเสร็จก่อนแล้วฝนชะลงมาหรือประการใดยังไม่ทราบแน่ การที่จะตรวจสอบให้แน่นอนจะต้องรอไว้ปีหน้า เพราะปีนี้ทางด้านทิศตะวันออกและด้านใต้ยังขุดไม่สำเร็จบริบูรณ์

โบราณสถานแห่งนี้เฉพาะด้านที่ได้เปิดดินออกและทำความสะอาดเสร็จเรียบร้อยแล้ว ปรากฏว่าได้พบอิฐก่อทับกันขึ้นหลาย

ครั้ง ซึ่งเป็นการก่อสร้างเสริมของเดิมขึ้นไปบ้าง ก่อทับและขยาย
ของเดิมให้กว้างยาวออกไปบ้าง ได้พบทางดำเนินใต้และด้านเหนือ
โดยมาก ทางด้านตะวันออกได้พบบ้าง ส่วนทางด้านตะวันตกไม่ได้
พบเลย เพราะทางด้านนี้ได้ถูกลักขุดหรืออิฐออกไปเสียเป็น
จำนวนมาก ซากที่ยังเหลืออยู่ก็เหลือเพียงฐานเตี้ย ๆ เท่านั้น

การที่จะทราบได้ว่าแห่งใดเป็นของเดิม และแห่งใดเป็นของ
ต่อใหม่นั้น ปรากฏว่าบางแห่งทำเป็นบัวขอบนอกและฉาบปูนไว้
เรียบร้อยแล้ว แต่กลับก่ออิฐทับเข้าไว้ขยายให้ยาวขึ้น บางแห่ง
เอาอิฐก้อนเล็ก ๆ มาเรียงลำดับทับไว้เฉย ๆ โดยไม่ได้ก่อหรือ
ซ้อนกันให้แน่นสนิท ซึ่งเมื่อเปิดดินออกหมดแล้วน่ากลัวจะทน
ฝนอยู่ไม่ได้ แต่อิฐเหล่านั้นในปีน ม. ปีแอร์ คูปองต์ยังไม่ได้
เขาออกเขาบอกว่า ถ้าทางกรมศิลปากร เห็นไม่เป็นประโยชน์อย่าง
ใดจะเอาออกเสียก็ได้ เพราะไม่ใช่ของก่อสร้างแต่เดิม เป็นของ
ที่ทำรุ่นหลังต่อมามาก ไม่จำเป็นจะต้องรักษาไว้

ทางทิศใต้ได้พบบัวขอบนอกก่อซ้อนอยู่ภายในอิฐลำดับหลาย
แห่ง ซึ่ง ม. ปีแอร์ คูปองต์ได้ให้ตัดอิฐที่ก่อทับใหม่ออกเป็นช่อง
สำหรับทำแผนผัง และนอกจากนี้ยังได้พบทางชั้นเดิมเป็นรูปครึ่ง
วงกลมซ้อนกัน ๒ ชั้นพร้อมทั้งบรรไดชั้นอีก ๓ ชั้น ตัวบรรได
ได้ฉาบปูนไว้เรียบร้อย แต่ได้ถูกก่อทับแปลงเป็นทางชั้นใหม่
กว้างใหญ่ออกไปอีก คือกว้างกว่าเดิมข้างละ ๒ เมตร ยาวออก
ไปอีก ๔ เมตร

รวมความว่าของซึ่งก่อสร้างไว้แต่เดิมนั้นมีสถูปใหญ่อยู่กลาง และมีเจดีย์บริวารล้อมสถูป ฐานเจดีย์บริวารและฐานสถูปเป็นเหลี่ยมทั้งนั้น คงจะกลมฉะเพาะตัวสถูปใหญ่ ส่วนทางขึ้นนั้นทำเป็นบรโถกกว้างประมาณ ๑.๒๐ เมตร ขึ้นบนองค์เจดีย์โดยไม่มีหลังคากันฝน ต่อมากงจะในสมัยใกล้เคียงกันได้เปลี่ยนแปลงใหม่โดยก่อเป็นทางขึ้นทับของเดิมทำให้สูงขึ้น และขยายให้ยาวใหญ่ออกไปอีก แล้วก่อซุ้มหลังคาขึ้นเหมือนกันทั้ง ๔ ทิศ และคงจะทำเป็นคดมีหลังคา รอบฐานทักษิณของ สถูปอีกชั้นหนึ่ง เพราะใน ระหว่าง ทางทิศใต้ นี้ก็ได้พบรอยหลุมใหญ่ ๆ ขนาดกว้าง ๖๐ ซม. ยาว ๘๐ ซม. เรียงกันไปหลายหลุม ซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นหลุมสำหรับตั้งเสาขึ้นรับหลังคาเป็นแน่

ของที่ขุด พบใน ระหว่าง ทำการขุดแต่งที่วัดพระเมรุนี้มีรวมทั้งสิ้น ๖๕๑ ชิ้น แบ่งออกได้ดังนี้ คือ เครื่องสัมฤทธิ์ ๒ ชิ้น คือพระพุทธรูปสมัยศรีวิชัยองค์ ๑ กับเศษสังวาลย์สมัยอยุธยา ชิ้น ๑ เครื่องปูนปั้นและดินเผา ๕๓๕ ชิ้น เครื่องศิลา ๒๖ ชิ้น และพระพิมพ์ดินเผา ๘๘ องค์ ซึ่งแตกชำรุดทุกองค์

ของเหล่านี้ ม. บี.แอร์ คูปองต์ได้เลือกไปเก็บรักษาไว้ณพิพิธภัณฑสถานที่อินโดจีนตามสัญญาบ้าง คือเครื่องปูนปั้น ๖๔ ชิ้น พระพิมพ์ดินเผา ๓๑ องค์ และกรมศิลปากรได้เลือกชิ้นดี ๆ มาไว้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่กรุงเทพฯ ๗ คือเครื่องปูนปั้น ๓๓ ชิ้น เครื่องสัมฤทธิ์ ๒ ชิ้น (คือพระพุทธรูปกับเศษสังวาลย์) เหลือ

นอกจากนั้นได้ส่งมอบให้ คณะกรรมการ จังหวัด เพอ เก็บรักษาไว้
ที่ในพระปฐมเจดีย์ พิพิธภัณฑสถาน เพื่อ เปิดโอกาสให้ ประชาชน
ได้ชมต่อไป

ของที่ ม. บีแอร์ ดูปองต์เลือกเอาไปนั้น สำหรับพระพิมพ์
กรมศิลปากรได้ยอมให้เขาเลือกก่อน เพราะในพิพิธภัณฑสถาน ฯ
ของเรามือถือดี ๆ อยู่มากแล้ว (พระพิมพ์ที่ได้พบมี ๓ ชนิด คือ
ทำเป็นพระพุทธรูปเดี่ยว ๑ ทำเป็นพระพุทธรูปปางมหาปฏิหารย์ ๑
สองชนิดนี้เป็นสมัยทวารวดี ทำเป็นพระพุทธรูป ๓ องค์ติดกัน
อีกชนิดหนึ่งเป็นสมัยลพบุรี) ส่วนเครื่องปั้นดินเผาได้เลือก
ของดีพิเศษไว้ก่อน ๒-๓ ชิ้น ซึ่งเป็นของแปลกเช่นเสีชรักษ์
กรักษ์ และมณฑุเทวดา นอกจากนั้นก็เลือกชนิด ๆ มากอง
รวมกันไว้แล้วแบ่งกัน แล้วแต่ผู้ใดจะต้องการสิ่งใดก็ตกลงกัน
ทั้งสองฝ่าย เมื่อเป็นที่พอใจกันแล้วก็แบ่งกันไป

เนื่องจากการขุดค้นซากโบราณสถานแห่งนี้ยังไม่สำเร็จเรียบ
ร้อยก็ ถึงฤดูฝนทำการขุดไม่สะดวกและจำเป็นต้องหยุด ดึงได้กล่าว
มาแล้วในตอนต้น ม. บีแอร์ ดูปองต์จึงได้กำหนดจะเดินทางจาก
อินโดจีน เพื่อเข้ามาทำการขุดค้นต่ออีกครั้งหนึ่งในท้ายฤดูหนาวปี
และจะได้ทำการขุดค้นที่อื่นในจังหวัดนครปฐมนี้ต่อไปอีก ๒-๓ แห่ง
คือ ที่เนินพระ ตำบลดอนยายหอม แห่ง ๑ ที่วัดพระประโทน
แห่ง ๑ กับที่วัดธรรมศาลาอีกแห่ง ๑ ซึ่งกรมศิลปากรจะได้เผย

แพร่ ผลแห่งการ ขุดค้นให้ ทราบ ต่อไปใน เมื่อได้ ทำ การขุดสำเร็จ
เรียบร้อยแล้ว

เรื่อง การขุดแต่ง วัดพระเมรุ ที่ เล่ามาน เป็นการ เล่าด้วย ตัว
หนังสือ โดยตรง คือ ไม่มี แผนผัง และ รูปภาพ ประกอบ เลย เป็น
การยาก ที่จะ ทำให้ ผู้อ่าน หลับตา เห็น ภาพ ได้ ทุก ตอน นอกจาก ผู้ที่
ได้ เคย เห็น วัคนั้น มา แล้ว เพราะ ฉะนั้น จึง ยัง ไม่นับ เป็น รายงาน
การ ขุดแต่ง วัดพระเมรุ โดยตรง เป็น แต่ เพียง เรื่องราว ของ การขุด
แต่ง เท่านั้น ถึง เช่น นั้น ถ้า อ่าน ซ้ำ ๆ ค่อย ๆ ก็ ถึง ภาพ ตาม ตัว
หนังสือ ก็ อาจ ทำให้ เข้าใจ ได้ บ้าง.

กองโบราณคดี กรมศิลปากร

๒๗ กรกฎาคม ๒๔๘๒

ได้รับบริจาค

